

ПРИКАЗИ И БИЉЕШКЕ

Др Ђоко Слијепчевић: ИСТОРИЈА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ, I, II, и III, Београдски издавачко-графички завод 1991, стр. 504+672+452=1628

Др Ђоко Слијепчевић, историописац, ерудита широког образовања и разноврсног научног интересовања, рођен је 23 марта 1908. у селу Самобору, срез Гајмо. У Гајку је завршио нижу гимназију, Српску православну богословију у Призрену, а Православни богословски факултет у Београду. Годину дана је похађао Евангелистички факултет и славистику у Берлину. Послије другог свјетског рата завршава допунске студије на Старокатоличком факултету у Берну. Докторирао је у Београду 1936. године. Био је доцент на Православном богословском факултету у Београду. По политичком опредељењу припадао је „Збору“ Димитрија Љотића. Један је од потписника Апела за борбу против комуниста, који је влада генерала Милана Недића објавила 1941. године. У прољеће 1945. напустио је Југославију и послје неколико година проведених у логорима настанео се у Келну, у Њемачкој. Слијепчевић је аутор више књига и студија из српске историје. Најзначајнија су му: „Назарени у Србији до 1914. године“, „Македонско питање“ (на енглеском језику), „Српско арбанашки односи кроз векове са посебним освртом на новије време“, „Југославија уочи

и за време другог светског рата“, као и тротомна „Историја српске православне цркве“, о којој је овдје ријеч Др Ђоко Слијепчевић је не само познати историчар него и почасни члан Удружења српских писаца, а недавно га је Свети архијерејски синод Српске православне цркве одликовао Орденом Светог Саве првог степена.

Историја српске православне цркве је синтетичко-аналитичко дјело, које представља изузетан научни и културни догађај, како по јединственом подухвату аутора да обради историју Православне цркве од оснивања до данас тако и по разноврсности грађе коју је користио и начину на који је интерпретирао. У тротомној студији аутор презентира досадашње истраживачке радове, наводи различита виђења истог питања и на основу сопствених истраживања их негира, потврђује или саопштава сопствени суд, утемељен и разложен. Студија фасцинира густим фактографске реконструкције и извођењем утемељених закључака. Писац је глобалан у приступу, задржава се на главним процесима, служећи се селективним коришћењем грађе, али детаљан у обради најважнијих питања, која сугубилено анализира. Веома је ис-

црпан у обради питања, као што су: црквено законодавство и црквени прописи, образовање свештенства, монаштво, истакнуте црквене личности и посебно у обради личности и дјела Саве Немањића.

Прва књига „Од покрштавања Срба до краја XVIII века“ обухвата дуг временски период, који је аутор подијелио на тринаест глава са богатом библиографијом и регистром личних имена. У Уводу аутор презентира досадашње покушаје и напоре на обради појединих дјелова Српске православне цркве, истичући да још није написана научна и цјеловита историја српске православне цркве, што је био и основни разлог да се прихвати таквог изазова, свјестан тежине задатка, али и вјере у сопствену моћ. Др Слијепчевић с правом упозорава читаоца да има у виду чињеницу, која је и неке историчаре збуњивала, тј. да је црквена историја Срба много старија од почетка историје Српске православне цркве, јер од покрштавања Срба до оснивања Српске православне цркве, као самосталне организације 1219. године, прошло је неколико вјекова, у току којих се формирала државна, културна и религиозна филозофија Срба.

Срби су дошли на Балкан као многобошци. Њихово покрштавање било је постепено и у склопу дуготрајног процеса покрштавања осталих словенских племена на Балкану. Досељавање на Балкан значило је мијешање са христјанизованим становништвом и постепени улазак (најприје појединачни) у хришћанску културу. Процес христјанизације био је спор, јер народ није разумијевао молитве и црквене књиге на латинском језику. Прво су се са садржајем хришћанства упознали они Словени који су живјели у близини приморских градова. Најприје је у Приморју напуштана стара религија, а затим у удаљенијим и неприступачнијим крајевима. Хришћанство је продрло у српске зе-

мље, углавном, са запада, о чему свједочи и један натпис из IX вијека нађен у селу Дренову код Пријепоља (Te Criste auctore pontifecs...). Иначе, читав простор на коме су се налазили Срби од почетка покрштавања па све до времена Саве Немањића, био је поприште упорних и дугих борби око црквене превласти између два центра моћи — Рима и Цариграда. То је вријеме од око четири и по вијека, за које су се, на тадашњем и садашњем простору, одигравали крупни догађаји, који су морали оставити дубок траг на души српског народа, јер се нашао у вртлогу сукоба двије културе и два начина схватања хришћанства, а који су се све више међусобно удаљавали.

Налазећи се у сукобу два центра, уз проповиједање нове вјере на њима неразумљивом језику и стални притисак туђе власти, српске масе су одбијале да прихвате званичну црквену организацију. Тек ће словенска проповијед солунске браће Ђириља и Методија оставити утисак и створити услове за прихватање и разумијевање нове вјере. И док су ученици Ђириља и Методија развијали свој мисионарски рад међу балканским Словенима, супротности између Рима и Цариграда су се све више заоштравале. Кулминација тих неспоразума и сукоба била је 1054. година, када је дошло до коначног расцјепса са далекосежним негативним последицама. У почетку то размимоилажење није било нарочито видљиво, јер су неспоразуми међу црквама били уобичајени, али вријеме је показало да је то био коначни разлаз.

Некако у вријеме расцјепса међу црквама настала је нова српска држава из једног устанка против Византије. Око те нове државе отимале су се Римска и Цариградска црква. Присталице источно-православне цркве узеле су 1054. пут хришћанства првих вјекова, који је бо врло строг у примјени Божанског учења и аскетског живота. Овај пут је примио у потпу-

ности Христова начела. Римска-католичка црква је узела правац који је био више у завођењу владавине над људима, уз наглашено опредјељење према политици, поред религиозног програма. На тај начин црква је постала велика политичка снага, од које су зависили и сами средњовјековни владари. Тако је, на примјер, Хенриха IV осудио моћни римски папа Гргур VII, па је Хенрих IV морао да дође на поклоњење папи у Каносу. Касније током вјекова ова се разлика продубљивала. Српска православна црква је све више постајала национална. Њени свештеници, у вријеме борбе против Турака, показивали су пут и свијетлили у мраку, а црногорски митрополити су непосредно учествовали у ослободилачким борбама. Она ће остати с народом и у другим преломним моментима, дијелећи његову судбину. А Католичка црква је интернационална, а уз то политичка државна творевина, која има главни циљ доминацију. Римски папа 1941. године није дигао свој глас, што му је била дужност, да као врховни поглавар Католичке цркве посредовањем заустави усташки покољ над невиним народом. Његово ћутање је био знак солидарисања са Хитлером. Насилно католицизе Срба у другом свјетском рату је беспримјеран доказ да је тзв. хришћанска идеја ушла у мрачни период.

Посебна глава у овој књизи посвећена је личности и дјелу Саве Немањића. То је, у ствари, монографија о светом Сави, у којој је обрађено све оно најзначајније што је Сава урадио за Српску православну цркву, државу и народ. Историја Српске православне цркве почиње радом Саве Немањића. Он је наставио дјело свога оца Стевана Немањића. Још је Владимир Ђоровић тврдио да „Српску државну идеју немањиће династије створио је физички Немања, а интелектуално Сава“. Немања је сјединио српске државе, а Сава је тој новој удахнуо духовност.

Почетком XIII вијека политичке прилике на Балканском полуострву нијесу биле повољне за ширење и јачање рашке државе, јер је њено дотадашње снажење изазвало подозрење и стварање непријатељског савеза од стране Мабара, папске курије и Византије. И у самој српској држави није било слоге. Против Стевана је радио његов старији брат зетски краљ Вукан, који је успио да помоћу Мабара протјера Стевана 1202. године. Ускоро се политичка ситуација измијенила, јер је у Четвртом крсташком рату освојен Цариград и основано Латинско Царство. Главни савезници краља Вукана, мабарски краљ и папска курија, били су заузети другим словима, па је то омогућило Стевану да се уз помоћ Бугара и присталица самосталне рашке државе врати на жупански пријесто. То је вријеме када у Србију из Свете Горе долази најмлађи Стеванов брат калуђер Сава, који ће поставити њен главни државник и дипломата. Рашка се под Стеваном Немањићем активно умијешала у односе на Балкану, али је зато дошло до новог савеза (Латинско Царство, Бугарска и Мабарска) против Рашке. Захваљујући дипломатској вјештини Саве Немањића, Рашка се одупрла овом савезу и побиједила своје непријатеље.

Некако у исто вријеме јачао је утицај римских папа и католичких држава на Балканском полуострву. То је утицало да се Стеван приближи моћном папи Иноћентију III. Обећавајући папској курији убовање католичке цркве и признавање њене врховне власти, Стеван је успио да га папа Хонорије III прогласи за краља, крунисан је од папског легата 1217. године. Промјена курса у вјерској политици изазвала је незадовољство у црквеним круговима у Рашкој, са Савом на челу. Због тога је Сава напустио Србију. Међутим, убрзо се показало да ново Латинско Царство почива на лабавим темељима. Против њега су почели

борбу Грци из више центара, од којих је најважнији био — Никеја у Малој Азији. Ову новонасталу политичку ситуацију Сава је знао да искористи. Он је испословао од никејског патријарха пристанак на оснивање самосталне српске архиепископије, а Сава је постао њен први архиепископ. На тај начин је српска држава добила своју аутокефалну цркву, која је имала искључиво српски карактер. Сава је уклонио непослушне грчке свештенике, организовао епископије, подизао цркве, васпитавао српски свештенички подмладак и чврсто повезивао српску цркву са српском државом. Због његових заслуга црква га је послје смрти прогласила светитељем. Његов култ је све више растао у народу, тако да је и мртав био сметња Турцима, па су његове мошти спалили на Врачару 1594/5. године.

Сава Немањић је први велики просвјетитељ српскога народа. Он је истовремено и велики државник и вјешт дипломата. Успјешно је усклађивао односе цркве и државе. Црква је била одана идеалима државе, и то јој је дало национални карактер, јер је поистовјеђено српство са православљем. Владика Николај Велимировић каже да су се у светом Сави сједињавали кроз хармонију Исток и Запад, да је био склон медијацији као оријенталац и одлучан у акцији као западњак. Сава Немањић је био mudar и толерантан човјек и према католичанству, јер је реално процјењивао његову снагу и утицај, како на двору српског краља тако и код народа, нарочито у Приморју.

Вријеме одступања Саве Немањића с архиепископског пријестола 1234. до проглашења Српске патријаршије 1346. године карактерише велики успон и снажење српске средњовјековне државе. Упоредо са проширивањем граница српске државе проширивало се подручје Српске архиепископије. За то вријеме измијенило се једнаест архиепископа и сви су они са мање или више успјеха изгра-

бивали српску православну цркву на темељима које је положио Сава Немањић. Светосавско начело служења народу изражавало се у томе што је српско свештенство, нарочито монашко, било необично предано народу. И однос између цркве и државе у средњовјековној Србији био је складан и уравнотежен.

Политичка констелација на Балкану одражавала се и на црквено-политички живот у Србији. Године 1346. проглашена је Српска патријаршија. Овај чин био је у непосредној вези са проглашењем Душана за цара, на Државном сабору у Скопљу. За патријарха је проглашен Јоаникије. Тај чин био је ствар српске државе и српске цркве. Уздицање архиепископије у патријаршију био је израз моћи цара Душана и Србије тога доба. Постојали су и канонски разлози, јер је над освојеним грчким покрајинама престала власт и византијског цара и византијског патријарха. Отуда је византијски патријарх Калист бацио анатему на Душана и српског патријарха.

Српска православна црква је према Душановом законуку била темељ цјелокупног живота и рада, о чему свједочи податак да је првих 28 чланова Душановог законика посвећено цркви. Овим законом црква је осигурала себи унутрашњу самоуправу и независност у материјалном погледу. Црква је имала своју засебну и потпуну организацију, која је налик на државну организацију обухватала управу, законодавство и судство. Црквена аутономија је доприносила самосталном развоју и независности српске државе. Владалац земље чија је црквена организација била подређена Цариградској патријаршији, сматрао се као владалац друге, ниже врсте, који стоји под врховним господством хришћанско-православног свештенства — византијским царем.

Српски средњовјековни владари су помагали цркву и због тога што су у њој имали ослонац про-

тив властеле, а црква је обављала и социјално-политичке задатке бринући се о народном здрављу, народној исхрани у вријеме глади, помагала сиромаше и инвалиде, бринула о удовицама и сирочади. И народна просвјета је била у надлежности цркве.

Др Слијепчевић даје исцрпне податке о мушким и женским манастирима, у којима су живјели монахиње. Нико до сада није као др Слијепчевић обрадио питање женских манастира и монахиња. Женски манастири у средњовјековној српској држави постојали су још од IX вијека. Обично су се монашиле жене владара послје мужевљеве смрти, као и угледне властелинке. Од Косаре-Теодоре, жене св. Јована Владимира, монашиле су се многе угледне жене доба Немањића, као, на примјер, Ана-Анастасија, жена Стевана Немање, и њена сестра Бука, затим двије владарке Јелена Анжујска и царица Јелена, сестра цара Душана Теодора и друге. Традицију су прихватиле и наставиле Јефимија, жена деспота Угљеше и Милица, жена кнеза Лазара. Са пропашћу српске цркве растао је и број угледних жена које су одлазиле у манастире.

Духовни живот српских монаха и монахиња био је интензиван и плодотворан. Бавили су се и књижевношћу и умјетношћу. Иначе, као и код других народа и код Срба књижевност се родила у цркви и била од црквених људи развијана. Стара српска црквена књижевност настала је из старе црквене књижевности, чији су творци солунска браћа Ђирило и Методије. Управо тај моменат рађања словенског писма представљао је прекретницу у књижевној историји словенских народа. И умјетност у средњовјековној српској држави се добрим дијелом зачала и развијала у цркви. Мада се за немаре црква и манастира не може са сигурношћу тврдити да су сви били црквени људи, то

се највећим дијелом може рећи за сликаре, који су живописали цркве. Зачеци српске средњовјековне умјетности падају још прије Стевана Немање. Налазећи се на подручју гдје су се сусретали утицаји Запада и Истока, на Србе су дјеловале обадвије стране. Анализе показују да је источни утицај био снажнији, а једно вријеме је био јак и на Приморју од Скадра до Шибеника.

Српски владари из династије Немањића били су веома издашни у подизању задужбина — цркава и манастира. То је чинила и крупна властела. Градитељи ових задужбина нијесу били имитатори византијског узора, него су изграђивали оригиналне творевине са развијеном унутрашњом декоративном умјетношћу, фреско-сликама. Према др Слијепчевићу, српска средњовјековна земља била је обасута црквама и манастирима као небо звијездама.

Од када је Стеван Немања постао самостални владар, па све до смрти цара Уроша I 1371. године, српска црква је непосредно била везана са судбином немањићке државе. Међутим, српска црква је надживјела српску средњовјековну државу, примила њену националну идеју и успјела да је сачува све до васкрса нове српске државе почетком XIX вијека. Тај однос цркве и државе изњедрио је „оно што се назива српском вјером“.

Посебну главу у овој књизи аутор је посветио Српској православној цркви од пада Деспотовине 1459. до обнављања Пећке патријаршије 1557. године. Однос турске власти према цркви, скоро пуних стотину година био је „више толерантан него насилнички“. Није било принудног превјеравања, али није било ни забране да се прелази на ислам. Историјски извори показују да су драговољно прелазили на ислам млађи људи да би боље живјели. Турци су у овом периоду дозвољавали

хришћанским свештеницима да несметано обављају вјерске обреде. Само су у ратном бијесу рушили цркве, дијелом из вјерских побуда, а дијелом због пљачке. Тако су 1478 године, последије освајања Скадра, порушили цркву у њему, а неке су претварали у цамије, по угледу на претварање Свете Софије у Цариградску цамију.

Турски извори потврђују да су у Црној Гори Турци остављали манастирима њихова имања, понегдје, смањена. Манастири су морали да плаћају порез, који у почетку није био велики.

Са падом Деспотовине територија српске патријаршије дошла је под управу Охридске архиепископије. Како и на који начин је то урађено још у науци није разјашњено. Др Слијепчевић наводи два доминантна мишљења. Једно да је до уједињења дошло из материјалних разлога и друго да су то урадили Турци. Извјесно је само то да је рад патријаршије престао и да је то допринијело огорчењу свештенства СПЦ. Иако Охридска архиепископија није вршила јелинизацију словенског живота, она се постепено претварала у грчку установу, а њен словенски карактер се губио. Отпор таквом утицају се појачавао. А када се турско ратиште преносило сјеверно од Саве и Дунава почео се мијењати однос Турака према Србима. У турској служби већ су се на истакнутим положајима налазили многи Срби, који су били као дјеца одвојени од својих родитеља по основу данка у крви. Снажење српског утицаја, како наводи др Слијепчевић, може се пратити још од султана Мехмеда II кога је султанија Мара научила хришћанским молитвама и српском језику. Скоро исто је и са султаном Сулејманом Величанственим, који је такође знао српски језик и њиме се служио. И турска канцеларија је употребљавала српски језик у контактима са владоцима средње Европе. Тада су и сви погранични пашалуци у Бу-

диму, Темишвару, Београду, Сарајеву повјерени Србима, који су и сами били окружени официрима и војницима истог поријекла.

Релативно толерантан однос турских власти према Српској православној цркви трајао је до краја XVI вијека, а од тада па све до краја XVIII вијека био је напомирљив и протекао је у сталној борби са Турцима. Све је то исцрпљивало снагу цркве и народа и довело до укидања Пећке патријаршије 1766. године, а уз то и до масовног превођења народа на ислам.

Период од обнове до укидања Пећке патријаршије (209 година) био је од изузетног значаја за развој СПЦ, јер се изградио тип народног монаха и свештеника, дошло је до „урастања народа у цркву и до понародњавања цркве“, која се ставила у службу народа и борила се за самоодржање. У вријеме борбе против Турака, када се јављала нада у могуће ослобођење крајем XVI вијека, црквени људи ступају на чело ослободилачке борбе, као предводници свога народа, који су „зратимили крст и мач“.

Не само од Турака и исламизације, српски народ је био угрожен и од настојања западне цркве која је тежила унијаћењу, служећи се при томе и подмићивањем.

Посљедице укидања Пећке патријаршије биле су велике: црквено-административне, национално-политичке, културно-просвјетне и економске. Административно разједињавање српске цркве почело је оснивањем Карловачке митрополије. И црква у Црној Гори почела се осамостаљивати. Од 1766. била је формално потчињена цариградском партијарху, али *de facto* ту зависност није признавала, већ је била самостална.

Друга књига ове трилогије др Ђока Слијепчевића обухвата раздобље од почетка XIX вијека до краја другог свјетског рата. То је такође бурно вријеме у животу и раду Српске православне цркве.

Разбијеност црквеног јединства све се више продубљавала, и то је престало са уједињењем покрајинских цркава после првог свјетског рата 1920. године. Црква је током XIX и почетком XX вијека активно учествовала у борбама за народно уједињење. Између два свјетска рата црква је имала шире могућности за успјешно обављање своје мисије. Но, антицрквене струје и атеистички утицаји били су све изразитији и стицали су са разних страна, па је црква морала да их рјешава и тражи свој пут. Капитулација Југославије у краткотрајном априлском рату 1941. тешко је погодила православну цркву. Током рата страдало је свештенство, вјерници и народ, разаране су цркве и манастири, пљачкане вриједности, спаљиване црквене књиге... а појединачни вандалистички поступци били су још жешћи него у доба Турака.

Друга књига ове трилогије подијељена је на седам глава, и то: Спска првославна црква: у Карловачкој митрополији, у Црној Гори, у Србији, у Босни и Херцеговини, у Далмацији и Боки Которској, Српска православна црква између два свјетска рата и за вријеме другог свјетског рата. У свима њима др Слијепчевић даје исцрпне податке. У ствари, свака од поменутих цјелина представља малу монографију о питању које обрађује, а све заједно чине кохерентну цјелину.

Овдје ће, из разумљивих разлога, бити нешто више ријечи о садржају друге главе — „Српска православна црква у Црној Гори“ (стр. 220—294). У кратком историјату др Слијепчевић подсјећа на развој српске православне цркве у Црној Гори, истичући чињеницу да је углед Зетске епископије, коју је 1219. основао Сава Немањић и која је 1346. подигнута на степен митрополије, био велики. Зетске, а касније цетињске владике имале су своје помоћнике, који су их

наслеђивали. Од када је митрополит Вавила 1485. пренио сједиште зетске митрополије, вјероватно са Златице код Подгорице, у манастир св. Богородице на Цетињу, улога цетињских владика постала је изузетна. Напуштајући Црну Гору, Иван Црнојевић је предао митрополиту Вавили и свјетовну власт. У којој су мјери митрополити имали и свјетовну власт мишљења су неуједначена, посебно када се зна да су она била ограничена Збором црногорским. У писму Петра I Петровића Његоша руском министру спољних послова од 6. децембра 1785. стоји да су и до сада управљали митрополити, „које бира народ општем соглашенију“. Јасно је да је Збор имао велики углед и значај, јер на њему изабрани владика био је „носилац духовне власти, а у исто вријеме и врховни шеф државе...“

Јачање власти црногорских владика почиње са владиком Данилом Петровићем, који се завладао 1700. То је вријеме непосредно после сеобе Арсенија III Чарнојевића, када се на пријестолу пећких патријарха налазио Калник. До тада је црногорске митрополите и њихове помоћнике рукополагао пећки патријарх, а Данило је пошао у Сечуј патријаху Арсенију III на завладичење. Касније је и Петар I рукоположен у Карловачкој митрополији. Претпоставља се да је владика Данило пошао у Сечуј, зато што се плашио Турака. Иначе, Црногорци су још 1604. године у бици код Љешкопоља извојевали прву већу и значајнију побједу против Турака под вођством једног владике — Рувима. Сам владика Данило Петровић био је војнички и политички активнији од својих претходника. Енергично се супротстављао снажењу и продирању ислама у Црну Гору.

Послије укидања Пећке патријаршије 1766. православна црква у Црној Гори почела је да живи сама за себе. Цариградски патријарх је полагао право на терито-

рију која је била под влашћу цетињске митрополије. Пошто није успио да доведе Грка на митрополијску столицу на Цетињу, Цариградски патријарх је код султана израдио берат којим се потврђује Сава Петровић за митрополита, а цетињска митролија присаједињује Цариградској-грчкој патријаршији. Сава Петровић није тражио овај берат од султана. У таквој ситуацији владика Сава се обраћао за помоћ руском светом Синоду, мада није признавао власт руског синода. И владика Петар I Петровић је подсећао руски Синод да православна црква у Црној Гори од укидања Пећке патријаршије живи самосталним животом. О томе Љубомир Дурковић-Јакшић каже да Црногорска митрополија „није никада ни од кога тражила аутокефалију, нико јој никада није исту давао, и она је ни од кога није ни тражила“. Дурковић наводи и то да су Руси први српску православну цркву у Црној Гори убрајали у ред аутокефалних. И у Уставу Св. синода, који је издат 30. децембра 1903. означена је црква у Црној Гори као „аутокефална митрополија у књажевини Црној Гори“. У таквом статусу ће остати све до 1920. године, односно 1918, када је на збору свих православних епископа у Сремским Карловцима извршено црквено уједињење. Цетињска митрополија, наводи др Слијепчевић, није имала стални територијални опсег, а митрополију у својој титулатури називају зетском, скендеријском, црногорском и приморском. Владика Данило је 1718. добио од млетачких власти потврду права јурисдикције над Приморјем.

Током XIX вијека са процесом националног ослобођења и постепеног уједињења није упоредо ишао и полет црквеног и религиозног — духовног живота. Нове идеје, рационалистички дух у култури, који је долазио са Запада, продубљивао је јаз између цркве и државе. Црквено учење сматрано је превазиђеним и архаичним. Ка-

сније је Краљевина Југославија донијела Закон о српској православној цркви, којим је црква одвојена од државе. Новостворена држава Срба, Хрвата и Словенаца осигуравала је пуну вјерску слободу и равноправност свим конфесијама. Прокламацијом регента Александра од 6. јануара 1919. укинута је повлашћени положај Српске православне Цркве и замијењен равноправношћу свих конфесија.

Налазимо значајним да поменемо и то да је према попису становништва из јануара 1931. године у новој држави стање конфесија изгледало овако: православни 46,6%, римокатолици, 39,4%, мухамеданци 11%, протестанти 1,8%, Јевреји 0,5%, остали 0,2%.

Трећа књига Историје српске православне цркве др Ђока Слијепчевића обухвата период „другог свјетског рата и послје њега“. У ствари, у овој књизи се највећим дијелом у развијеној форми и садржају обрађује и понавља много тога већ реченог у седмој глави другог тома ове трилогије.

Живот и рад Српске православне цркве уочи и за вријеме другог свјетског рата др Слијепчевић посматра у контексту општих збивања, наглашавајући њену улогу у политичким догађањима. Говорећи с много уважавања о личности и дјелу патријарха Гаврила Дожића, његовој узвишеној части и постојаном карактеру, крупној националној личности, аутор на неколико мјеста у књизи истиче да је његово „црквено-историјску фигуру осенчавала, његова национално-политичка активност“. Коријене трагедије Српске православне цркве и српског народа у другом свјетском рату др Слијепчевић види у идеолошко-политичкој неприпремљености и у једностраном процјенљивању унутрашњо-политичке и међународне ситуације уочи рата. Нејасно „гуглајско опредјељење“ цркве за идеје и циљеве пуча од 27. марта 1941. године било је један од узрока безобзирности окупатора и према

Српској православној цркви и према српском народу.

Са окупацијом и распарчавањем Југославије почело је и разбијање територијално-административног јединства Српске православне цркве и упоредо са тим и страдање српског народа. Томе ваља додати и страдања у грабанском рату под окупацијом. Све је то довело до духовног и моралног разједињавања свештенства, које се опредјељивало за разне стране у сукобу. Посљедице су катастрофалне.

Послије завршетка другог свјетског рата Српска православна црква, као и друге конфесије, сносила је посљедице политичких мјера нове власти. Црквена добра су највећим дијелом национализована. Недостајао је свештенички кадар који је страдао у рату. Почеле су да се јављају сепаратистичке тенденције унутар цркве, које су подстицане и помагане од власти. Ријеч је, прије свега, о сепаратистичком покрету у Јужној Србији, односно Македонији, а дијелом и у Црној Гори. Овај други је повратком патријарха Гаврила Дожића у земљу убрзо угушен.

Др Слијепчевић врши упоребење живота и рада Српске право-

славне цркве под Турцима са стањем у другом свјетском рату и поратним годинама. У том смислу он каже да је робовање под Турцима и однос према цркви био „скоро идила“ у поређењу са страдањима у рату и послије њега. У односу према цркви усташе су вршиле геноцид према српском православљу и према Србима као народу, а комунисти су имали у „програму искоријењивање вјере“ и стварање „новог човјека и новог друштва“ на сасвим другим идејно-политичким основама.

Поред детаљног презентирања података о послијератном животу и раду Српске православне цркве у Југославији, у којима се осјећају и наноси идеологије, др Слијепчевић даје и слику стања СПЦ у Западној Европи, Аустралијско-новозеландској епархији, Америци, Канади итд, што ово дјело чини веома корисним и значајним. Њиме је обogaћна културна историја Српске православне цркве, јер смо добили прво цјеловито дјело у континуитету од примања хришћанства код јужнословенских народа до наших дана.

Б. Ковачевић